

ФІЗИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ОПОДАТКУВАННЯ В ОПЕРАЦІЯХ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

Сергій Мостовенко,

здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Реформування податкового законодавства України, що відбулося у зв'язку з уведенням у чинність з 01.01.2011 року Податкового кодексу України (надалі — ПК України), призвело до суттєвих змін в організації податкової системи держави та взаємодії платників податків і податкових органів. Такі зміни, зокрема, значною мірою торкнулися правового статусу фізичних осіб — платників податків. Адже в ПК України було уточнено перелік об'єктів оподаткування, особливості застосування податкових пільг, надання податкового кредиту, порядок сплати податків фізичними особами, насамперед, — податку з доходів. Значною мірою торкнулося це й сфери оподаткування операцій з цінними паперами, стороною яких виступають фізичні особи, та настання відповідних наслідків щодо оподаткування таких операцій для громадян.

Варто зауважити, що нині за великої кількості наукових досліджень з проблематики оподаткування та визначення правової природи цінних паперів усе ж спостерігається відсутність робіт, присвячених безпосередньо визначенню особливостей правового статусу фізичних осіб як суб'єктів оподаткування в операціях з цінними паперами. На підтвердження цього може слугувати аналіз наукових робіт. Зокрема, особливостям визначення правового статусу громадянина як суб'єкта податкових правовідносин та справлянню з них певних видів по-

датків були присвячені дисертаційні дослідження О. Бакун, О. Головашевича, С. Пархоменко-Цироцианц, Ю. Костенко, О. Свечнікової, М. Перепелиці та ін. Деякі питання організації податкової роботи чи захисту прав платників податків розглянуто в дисертаціях Я. Греци, А. Храброва та Д. Піддубної. Адміністративно-правові засоби забезпечення прав фізичних осіб у податкових відносинах досліджувались у роботах О. Куцога та Д. Мулявки.

Своєю чергою, ті ж адміністративно-правові засоби, але вже в контексті захисту прав власників цінних паперів чи розкриття статусу торгівців цінними паперами здійснено в кандидатських дослідженнях Д. Андреева та О. Дідич. Дослідженню проблем організації та здійснення державного контролю на ринку цінних паперів і фінансово-правому регулюванню фондового ринку присвячено роботи Г. Остапович і А. Приступко. Поряд із цим дослідження, пов'язані з розкриттям правової природи цінних паперів, зокрема й похідних, державних тощо, правовому регулюванню цінних паперів та ринку цінних паперів (Ю. Мица, В. Харицький, В. Труба, Л. Панова та інші), виконані з цивільного права (а не фінансового чи адміністративного).

Отож, як видно з вищенаведеного, робіт, в яких би розкривались особливості визначення правового статусу фізичних осіб як платників податків

щодо оподаткування здійснюваних ними операцій з цінними паперами, немає. Водночас фізичні особи, безсумнівно, є суб'єктами оподаткування операцій з цінними паперами, а такі операції мають свої особливості, що вимагає дослідження як з позицій теорії фінансового права, так і з позицій практики проведення податкових відносин. Усе це й зумовлює актуальність та новизну заявленого в статті предмета дослідження. Останнім є фізичні особи як суб'єкти оподаткування в операціях з цінними паперами.

Варто зазначити, що в юридичній літературі під суб'єктом податкових правовідносин розуміють будь-яку особу, поведінка котрої регулюється нормами податкового права і яка може виступати учасником податкових правовідносин, носієм суб'єктивних прав і обов'язків [1, 356]. При цьому суб'єкти повинні мати податкову правосуб'єктність, передбачену нормами права, податкову правоздатність, іноді говорять також про податкову деліктоздатність.

Під податковою правосуб'єктністю у юридичній літературі розуміють встановлену нормами податкового права спроможність бути носієм юридичних прав і обов'язків у сфері організаційних та організаційно-майнових відносин з установами та управління податків і зборів, а також в будь-яких інших відносинах, які нерозривно пов'язані із зазначеними.

О. Бакун, досліджуючи громадянина як суб'єкта податкових правовідносин, доходить висновку, що поняття податкової правосуб'єктності громадянина складається з трьох структурних елементів: 1) податкової правоздатності; 2) податкової дієздатності; 3) податкової деліктоздатності. Також автор підкреслює, що оскільки права, якими користується громадянин у сфері податкових правовідносин, фактично є похідним від обов'язків характером, то ключем до розуміння юридичної природи подат-

кової правосуб'єктності фізичної особи потрібно вважати її податкову дієздатність. Однак пріоритети у взаємовідносинах громадянина та держави з приводу податків цілком віддані інтересам держави. Особа тут постає як пасивний суб'єкт податкових правовідносин, адресатом податкової компетенції держави. Тож податкова правосуб'єктність фізичних осіб характеризується переважно через її юридичні обов'язки, що фіксуються в податковому законодавстві [2, 8].

Своєю чергою, М. Перепелиця під податковою правосуб'єктністю пропонує розуміти встановлену нормами фінансового права здатність особи бути носієм юридичних обов'язків і прав у відносинах, які регулюють установлення, зміну, скасування податкових платежів, їх сплату чи стягнення з метою формування доходної частини бюджетів і відповідних цільових фондів [3, 10]. Як і О. Бакун, автор підкреслює визначальне значення імперативного методу в податкових правовідносинах, який має основний вплив на регулювання правосуб'єктності платників податків, що будується на закріпленні, насамперед, обов'язків і пов'язаних із ними прав.

Саме такий висновок дає підстави стверджувати, що податкова правосуб'єктність платників (при цьому не має значення, чи це юридична особа, чи фізична) реалізується через сукупність податкових обов'язків та обов'язків. Деталізація податкової правосуб'єктності має здійснюватися через характеристику податкової правоздатності та податкової дієздатності. Оскільки саме податкові правоздатність та дієздатність є двома основними елементами такої юридичної властивості, як податкова правосуб'єктність.

Загалом же під податковою правоздатністю розуміють передбачену нормами податкового права здатність мати права й обов'язки щодо сплати податків. М. Кучерявенко підкрес-

лює, що це можливість особи бути учасником податкових правовідносин, тобто податкова правоздатність є його загальною юридичною властивістю. Змістом податкової правоздатності є сукупність прав і обов'язків, що їх суб'єкти можуть мати відповідно до чинного законодавства [4, 87]. Такий же підхід щодо визначення податкової правоздатності помічаємо і в енциклопедичних виданнях [5].

Своєю чергою під податковою дієздатністю розуміють передбачену нормами податкового права здатність своїми діями створювати та реалізовувати права й обов'язки. Дієздатність полягає у здійсненні особою дій, спрямованих на: придбання прав і створення обов'язків; здійснення прав і обов'язків; здатність відповідати за податкові правопорушення [4, 89].

Не викликає сумніву той факт, що податкові правоздатність і дієздатність є взаємодоповнюваними та взаємозалежними. Зазвичай, в юридичній літературі превалює думка, що правоздатність виникає з моменту появи (народження громадянина, реєстрації юридичної особи тощо), дієздатність — по досягненні якоїсь умови (певного віку, статусу підприємця тощо). Водночас, існують інші думки. Так, російська вчена Ю. Крохіна вважає, що податкова правоздатність формується з моменту виникнення (народження дитини, вступу в спадщину тощо), своєю чергою дієздатність — по досягненні певної умови (реєстрації як підприємця, досягнення певного віку) [6, 242]. Отже, факт наділення податковою правоздатністю в розумінні громадянина вчена пов'язує не лише з народженням дитини, але й зі вступом у спадщину. Вважаємо такий підхід не зовсім слушним, адже в такому разі мова йде не про цивільну правоздатність, а саме про податкову правоздатність. Певною мірою, але не цілком, такий висновок може випливати і з позиції В. Гуреева, який

підкреслює, що податкова правоздатність може наставати тільки після появи в суб'єкта цивільної правоздатності. Адже для фізичної особи необхідною є наявність майна, можливість мати право користуватися останнім, виконувати будь-яку роботу й отримувати певний прибуток [7, 55–56].

Своєю чергою, О. Головашевич не погоджується з висловленою позицією та вважає, що, оскільки податкова й цивільна правосуб'єктність мають різну природу у зв'язку з різним методом правового регулювання, один вид правосуб'єктності не може мати похідного характеру від іншого. Беручи до уваги з того, що податкова правоздатність є одним зі складових елементів податкової правосуб'єктності, податкова дієздатність як складник податкової правосуб'єктності не може походити від зовсім іншого за своєю правовою природою виду правоздатності [8, 68]. У цьому питанні варто підтримати висловлене О. Головашевичем зауваження і підкреслити ще раз, що податкова й цивільна правоздатність (як і податкова та цивільна дієздатність) не можуть бути похідними одна від одної. Цей же висновок можна зробити і щодо податкової та цивільної правосуб'єктності загалом.

Характеристику дієздатності платників податків — фізичних осіб М. Перепелиця деталізує через класифікацію видів податкової дієздатності фізичної особи. Так, залежно від обсягу виділяють повну та неповну дієздатність; від характеру виконуваних податкових обов'язків — за обліком, сплатою й податковою звітністю. За такої ситуації автор обґрунтовує недоцільність введення терміна «обмежена податкова дієздатність платника», позаяк при реалізації першочергового податкового обов'язку є важливим безперешкодне здійснення платником податків податкових обов'язків і прав, а не закріплення механізму обмежень. Цим аргументується положення про регулювання зв'язку плат-

ника податків і держави не через критерій громадянства, а через сукупність економічних зв'язків особи з державою, на підставі яких податкові обов'язки є притаманними всім особам, які перебувають на території держави, та її громадянам за кордоном (хоча й різною мірою) [3, 14]. Зауважимо, що зазначений підхід щодо недоцільності застосування конструкції «обмежена податкова дієздатність платника» черговий раз засвідчує різницю в застосуванні фінансово-правових і цивільно-правових режимів та механізмів.

Спірним питанням є і визначення моменту, коли виникає податкова дієздатність. Так, подекуди виникнення правоздатності та дієздатності у податкових правовідносинах вважають таким, що збігається в часі (практично одночасно з реєстрацією юридичної особи виникає необхідність постановки її на облік у податкової інспекції, а з цього моменту, навіть якщо немає діяльності, — обов'язок подавати звітність, отже, відповідати за ухилення від цього). Деякі вчені пов'язують момент виникнення податкової дієздатності з віком особи, інші — з моментом народження людини чи з настанням певних подій.

Ще одним аспектом, пов'язаним із визначенням податкової правосуб'єктності платника податків — фізичної особи, є питання щодо наявності у нього податкової деліктоздатності (чи деліктоспроможності). Про наявність останньої та необхідність виокремлення в складі податкової правосуб'єктності говорить М. Карасьова, і визначає її як здатність особи відповідати за вчинене податкове правопорушення [9, 98].

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що податкова правосуб'єктність фізичної особи — платника податків складається з податкової правоздатності, податкової дієздатності та податкової деліктоздатності. Остання може розглядатись і як самостійний елемент, і як

складова податкової дієздатності платника податків. При цьому податкова правоздатність виникає в платника податків — фізичної особи з моменту його народження. Своєю чергою податкова дієздатність далеко не завжди збігається із моментом виникнення податкової правоздатності (у більшості випадків вона наступатиме значно пізніше, а саме — з моменту ідентифікації фізичної особи як платника податків в установленому чинним податковим законодавством порядку).

Зазначені положення правильні стосовно будь-якого платника — фізичної особи, не залежно від того, які операції такий платник здійснює. Зокрема, це стосується операцій з цінними паперами. Однак для останніх якраз цілком можлива ситуація, за якої податкова дієздатність і податкова правоздатність збігатимуться (наприклад, у разі отримання спадщини чи подарунка в момент народження дитини). Це не типова ситуація, проте допустима.

Як зазначає О. Орлюк, платник податків повинен володіти податковою правосуб'єктністю. Його основним обов'язком є публічний обов'язок зі сплати податку, пов'язаний з безпосереднім здійсненням податкових вилучень, що відбувається в межах майнових податкових відносин. Платник не може добровільно, за власним бажанням, передати зазначений обов'язок іншій особі, як це можливо в межах цивільно-правових відносин. Водночас податковий обов'язок може виконуватися платником податку лише за наявності об'єкта оподаткування. Рисою, що характеризує правовий статус платника податків, є покладання на нього юридичної відповідальності за несплату податку [1, 359].

Повертаючись безпосередньо до питання оподаткування операцій з цінними паперами, варто зауважити певні моменти, що є вихідними для таких операцій загалом і не залежать, переважно, від того, хто є платником

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

податків — фізична чи юридична особа.

Відповідно до абз. «в» пп. 14.1.54 п. 14.1 ст. 14 розділу ПК України [10] дохід від продажу цінних паперів, у тому числі акцій українських емітентів, отриманий резидентами або нерезидентами на території України її континентальному шельфі, у виключній (морській) економічній зоні, є доходом з джерелом походження з України. Цінні папери та деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення є товаром (пп. 14.1.244 п. 14.1 ст. 14 розділу I ПК України).

Особливості оподаткування операцій з торгівлі цінними паперами, деривативами й іншими, ніж цінні папери, корпоративними правами встановлено п. 153.8 ст. 153 розділу III ПК України. Так, для цілей цього підпункту під терміном «доходи» розуміють суму коштів або вартість майна, отриману (нараховану) платником податку від продажу, обміну або інших способів відчуження цінних паперів, деривативів або інших, ніж цінні папери, корпоративних прав, а також вартість будь-яких матеріальних цінностей або нематеріальних активів, які передаються платнику податку в зв'язку з таким продажем, обміном або відчуженням. Своєю чергою під терміном «витрати» розуміють суму коштів або вартість майна, сплачену (нараховану) платником податку продавцеві (зокрема й, емітенту, крім придбання під час первинного розміщення) цінних паперів, деривативів або інших, ніж цінні папери, корпоративних прав, як компенсація їхньої вартості. Далі у статті викладаються особливості оподаткування таких операцій.

Як видно з вищенаведеного, зазначені положення ст. 153 ПК України в частині оподаткування операцій з цінними паперами стосуються юридичних, а не фізичних осіб. Отож,

можна черговий раз констатувати, що реформування податкового законодавства, котре відбулося у зв'язку із прийняттям наприкінці 2010 року ПК України, не внесло суттєвих змін у визначення особливостей оподаткування операцій з цінними паперами для фізичних осіб. Деталізація положень в частині особливостей здійснення операцій з цінними паперами, їх оподаткування, ведення податкового обліку тощо здійснена була лише щодо юридичних осіб.

Своєю чергою, понятійний апарат, використаний у ст. 153 ПК України, застосовується до будь-яких операцій з цінними паперами, не залежно від того, хто є суб'єктом такої операції — юридична чи фізична особа. Хоча в самій статті, як і в податкових консультаціях [11] наголошується на тому, що зазначені поняття стосуються саме цього пункту ст. 153 ПК України. Однак уніфікація підходів податківців пов'язана з тим, що в інших випадках, тобто в разі оподаткування операцій з цінними паперами, в яких суб'єктами виступають фізичні особи безпосередньо, власне понятійний апарат як такий не розроблений належним чином. Він на основі цитованих вище положень ПК України та цивільного законодавства з регулювання цінних паперів.

Підтвердження цієї тези можуть слугувати положення ПК України щодо справляння податку на доходи фізичних осіб. Зокрема, згідно зі ст. 163 розділу IV ПК України, об'єктом оподаткування резидента є: загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід; доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання); іноземні доходи — доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України. Для нерезидента, своєю чергою, об'єктом оподаткування є: загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні

та доходи з джерела їх походження в Україні, що остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання). Аналіз наступних положень ПК України дає підстави до висновку, що види доходів є однаковими як для резидентів, так і для нерезидентів.

Оподаткування доходів здійснюється на підставі визначення бази оподаткування. При цьому, згідно зі ст. 164 ПК України базою оподаткування є загальний оподатковуваний дохід, з урахуванням особливостей, визначених розділом IV ПК України. Загалом під загальним оподатковуваним доходом розуміють будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду.

Що стосується здійснення операцій з цінними паперами, то згідно з п. 2 ст. 164 ПК України, до загального місячного (річного) оподаткованого доходу платника податку враховуються, у тому числі:

- дохід у вигляді дивідендів, вигравшів, призів, процентів (крім процентів, визначених у пп. 165.1.2 та 165.1.41, дивідендів, визначених у пп. 165.1.18, а також вигравшів та призів у державну грошову лотерею в розмірах, передбачених у пп. 165.1.46 ст. 165 ПК України) (пп. 164.2.8 ПК України);
- інвестиційний прибуток від проведення платником податку операцій з цінними паперами, деривативами та корпоративними правами, випущеними в інших, ніж цінні папери, формах, крім доходу від операцій, зазначених у підпунктах 165.1.2, 165.1.40 і 165.1.52 ст. 165 ПК України (пп. 164.2.9 ПК України);
- дохід у вигляді вартості успадкованого чи отриманого у дарунок майна у межах, що оподатковується згідно з цим розділом (пп. 164.2.10 ПК України).

Зазначені вище винятки деталізуються в ст. 165 ПК України. Так, до загального місячного (річного) оподаткованого доходу платника податку не включаються такі доходи, як:

- сума доходів, отриманих платником податку у вигляді процентів, що нараховані на цінні папери, емітовані Міністерством фінансів України, та на боргові зобов'язання Національного банку України (пп. 165.1.2 ПК України);
- кошти або майно (майнові або немайнові права, вартість робіт, послуг), отримані платниками податку як дарунок відповідно до положень цього розділу (пп. 165.1.15 ПК України);
- дивіденди, що нараховуються на користь платника податку у вигляді акцій (часток, паїв), емітованих юридичною особою — резидентом, що нараховує такі дивіденди, за умови, що таке нарахування жодним чином не змінює пропорцій (часток) участі всіх акціонерів (власників) у статутному фонді емітента, та в результаті якого збільшується статутний фонд емітента на сукупну номінальну вартість нарахованих дивідендів (пп. 165.1.18 ПК України);
- прибуток від операцій з майном або інвестиційними активами, який не підлягає оподаткуванню згідно з відповідними положеннями цього розділу (пп. 165.1.32 ПК України);
- сума доходу, отриманого платником податку внаслідок відчуження акцій (інших корпоративних прав), одержаних ним у власність в процесі приватизації в обмін на приватизаційні компенсаційні сертифікати, безпосередньо отримані ним як компенсація суми його внеску до установ Опщадного банку СРСР або до установ державного страхування СРСР, або в обмін на приватизаційні сертифікати, отримані ним відповідно до

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

закону, а також сума доходу, отриманого таким платником податку внаслідок відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення, земельних часток (паїв) за нормами безоплатної передачі, визначеними ст. 121 Земельного кодексу України залежно від їх призначення, та майнових паїв, безпосередньо отриманих ним у власність у процесі приватизації (пп. 165.1.40 ПК України);

- операції з конвертації цінних паперів у разі, якщо їх обмін здійснюється за звичайними цінами або за вартістю чистих активів у розрахунку на один цінний папір, які не призводять до відчуження інвестицій та проводяться з цінними паперами ІСІ, що перебувають в управлінні однієї компанії з управління активами (пп. 165.1.50 ПК України);
- інвестиційний прибуток від операцій з борговими зобов'язаннями Національного банку України (пп. 165.1.52 ПК України).

Як видно з вищевикладеного, ПК України не розкриває в зазначеному розділі, що стосується оподаткування доходів фізичних осіб, особливостей такий понять як, наприклад, «інвестиційний прибуток», «інвестиційний актив» тощо. На відміну від поняття «корпоративні права» ці поняття відсутні й у ст. 14, де дається узагальнений понятійний апарат, що використовується у ПК України. Все це су-

тєво ускладнює можливість правозастосування його норм.

Отже, Доходимо висновку, що фізична особа — платник податків, щодо оподаткування операцій з цінними паперами має характеризуватися усіма тими ж ознаками, що і платник податків загалом, а саме наявністю податкової правосуб'єктності, що охоплює податкову правоздатність та дієздатність. Основним податком, пов'язаним зі здійсненням фізичними особами операцій з цінними паперами, виступатиме податок на доходи фізичних осіб. Водночас чинним ПК України належним чином не розроблений понятійний апарат стосовно оподаткування операцій з цінними паперами для фізичних осіб, що ускладнює його правозастосування, зокрема й — в процесі заповнення та подання громадянами річних податкових декларацій. Зазначені питання вимагають законодавчого врегулювання на належному рівні. ♦

Список використаних джерел

1. Орлюк О. П. *Фінансове право: академічний курс* / О. П. Орлюк. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 880 с.
2. Бакун О. В. *Громадянин як суб'єкт податкових правовідносин в умовах переходу до ринкової економіки: автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.07* / Київський нац. університет ім. Т. Г. Шевченка / О. В. Бакун. — К., 2000. — 18 с.

3. *Перепелиця М. О. Правове регулювання статусу платників податків і зборів в Україні : автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридич. академія України ім. Ярослава Мудрого / М. О. Перепелиця. — Х., 2001. — 21 с.*
4. *Бех Г. В. Податкове право : навч. посібн. / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, Д. А. Кобильнік, І. Є. Криницький, М. П. Кучерявенко. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 400 с.*
5. *Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу : <http://cycol3.com.ua/content/view/1623/1/1/21>.*
6. *Крохина Ю. А. Финансовое право России : учебник / Ю. А. Крохина. — 3-е изд, перераб. и доп. — М., 2008. — 456 с.*
7. *Гуреев В. И. Налоговое право / В. И. Гуреев. — М.: Экономика, 1995. — 253 с.*
8. *Головашевич О. О. Правове регулювання оподаткування доходів фізичних осіб в Україні : дисертація ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна юридич. академія ім. Ярослава Мудрого / О. О. Головашевич. — Х., 2008. — 192 с.*
9. *Карасева М. В. Финансовое правоотношение / М. В. Карасева. — М. : Норма-Инфра-М., 2001. — 283 с.*
10. *Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2011. — № 13–14, № 15–16, № 17. — Ст. 112 (зі змінами).*
11. *Узагальнююча податкова консультація щодо порядку оподаткування податком на прибуток операцій з цінними паперами на вторинному ринку, затверджено наказом ДПС України від 05.07.2012 року № 579 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://sta.gov.ua>.*

Надійшла до редакції 26.06.2012 року